εκτιμήσεως ώστε να καθορίζει συγκεκριμένα, κατά περίπτωση, τα αποτελέσματα της κανονιστικής πράξεως που κηρύσσεται άκυρη, τα οποία πρέπει να διατηρηθούν. Κατά συνέπεια, στην περίπτωση κατά την οποία το Δικαστήριο κάνει χρήση της δυνατότητας που έχει να περιορίζει το παρελθόν το αποτέλεσμα της αναγνώρισης του ανισχύρου μέσα στο πλαίσιο του άρθρου 177, σ' αυτό εναπόκειται να καθορίσει αν μπορεί να προβλεφθεί, είτε υπέρ του διαδίκου που εισήγαγε την υπόθεση ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, είτε υπέρ οποιουδήποτε άλλου επιχειρηματία που είχε ενδεχομένως ενεργήσει κατ' ανάλογο τρόπο πριν από την αναγνώριση του ανισχύρου, εξαίρεση από το διαχρονικό αυτό περιορισμό του αποτελέσματος, ο οποίος προβλέπεται στην απόφαση του Δικαστηρίου, ή αν, αντιθέτως, η αναγνώριση του ανισχύρου το οποίο παράγει αποτελέσματα μόνο για το μέλλον αποτελεί πρόσφορο μέτρο ακόμα και για τους επιχειρηματίες που είχαν την πρωτοβουλία να λάβουν εγκαίρως μέτρα προκειμένου να διασφαλίσουν τα δικαιώματά τους.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
MARCO DARMON
της 14ης Νοεμβρίου 1984 [1]

Κύριε πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

1. Τα προδικαστικά ερωτήματα που σας υπέβαλε το Tribunal d'instance του Παρισιού και τα οποία θα πρέπει να εξετάσετε μαρτυρούν για μια ακόμα φορά τη σημασία και την απήχηση των αποφάσεών σας της 15ης Οκτωβρίου 1980 [2] και ειδικότερα της απόφασης Roquette.

Στην τελευταία αυτή υπόθεση, το Tribunal d'instance της Λίλλης σας είχε υποβάλει, με απόφαση της 29ης Ιουνίου 1979, επτά προδικαστικά ερωτήματα. Τα έξι πρώτα έθεταν εμμέσως το πρόβλημα του κύρους του κανονισμού 652/76 της Επιτροπής, της 24ης Μαρτίου 1976, « περί τροποποιήσεως των νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών κατόπιν της μεταβολής της συναλλαγματικής ισοτιμίας του γαλλικού φράγκου ».

Το Δικαστήριο, με την απόφαση Roquette, αποφάνθηκε ότι:

« 1) Ο κανονισμός 652/76... [ήταν] ανίσχυρος:

— κατά το μέτρο που δεν [καθόριζε] τα εφαρμοστέα αντισταθμιστικά ποσά στο άμυλο αραβοσίτου βάσει της τιμής παρεμβάσεως του αραβοσίτου, μειωμένης κατά το ποσό της επιστροφής λόγω παραγωγής αμύλου,

...

— κατά το μέτρο που [καθόριζε] τα εφαρμοστέα αντισταθμιστικά ποσά στο σύνολο των διαφόρων προϊόντων που προέρχονται από τη μεταποίηση δεδομένης ποσότητας του ίδιου προϊόντος βάσεως, όπως ο αραβόσιτος ή ο σίτος, στα διάφορα στάδια μιας συγκεκριμένης παραγωγής, σε επίπεδο σαφώς υψηλότερο από το αντισταθμιστικό ποσό που έχει θεσπιστεί για τη δεδομένη αυτή ποσότητα του προϊόντος βάσεως,

...

1 — Μετάφραση από τα γαλλικά.

2 — Οι αποκαλούμενες υποθέσεις αραβοσίτου: 4/79, Providence agricole de la Champagne (Recueil 1980, σ. 2823), 109/79, Maïseries de Beauce (Recueil 1980, σ. 2883), 145/79, Roquette Frères (Recueil 1980, σ. 2917), προτάσεις του κ. Mayras, σ. 2855.

3) Το ανίσχυρο των εν λόγω κανονιστικών διατάξεων δεν [επέτρεπε] να αμφισβητηθεί το έγκυρο της είσπραξης ή της καταβολής των νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών, στις οποίες προέβησαν οι εθνικές αρχές βάσει των διατάξεων αυτών, για την περίοδο πριν από την έκδοση της παρούσας απόφασης ».

Με το τελευταίο αυτό σημείο του διατακτικού, το Δικαστήριο προσδιόρισε τις συνέπειες που έπρεπε, κατά τη γνώμη του, να έχει η αναγνωρισθείσα ακυρότητα, περιορίζοντας « ex nunc » τα αποτελέσματα της αποφάσεώς του.

Προς στήριξη του περιορισμού αυτού, το Δικαστήριο εξέθεσε την άποψη ότι:

« Μολονότι η Συνθήκη δεν θεσπίζει ρητώς τις συνέπειες που απορρέουν από την αναγνώριση της ακυρότητας στο πλαίσιο αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, εντούτοις τα άρθρα 174 και 176 περιέχουν σαφείς κανόνες όσον αφορά τα αποτελέσματα της ακυρώσεως κανονισμού στο πλαίσιο ευθείας προσφυγής. Έτσι το άρθρο 176 ορίζει ότι το θεσμικό όργανο από το οποίο προέρχεται η ακυρωθείσα πράξη υποχρεούται να λάβει τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση της αποφάσεως του Δικαστηρίου. Στις αποφάσεις του, της 19ης Οκτωβρίου 1977, στις υποθέσεις 117/76 και 16/77 (Ruckdeschel και Hansa-Lagerhaus Ströh, Recueil, σ. 1753) και στις υποθέσεις 124/76 και 20/77 (Moulins et Huileries de Pont-à-Mousson και Providence agricole de la Champagne, Recueil, σ. 1795), το Δικαστήριο αναφέρθηκε ήδη στον κανόνα αυτό, στο πλαίσιο αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως » (σκέψη 51).

« Στην προκειμένη περίπτωση, η κατ' αναλογία εφαρμογή του άρθρου 174, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης, σύμφωνα με την οποία το Δικαστήριο μπορεί να προσδιορίσει τα αποτελέσματα του ακυρωθέντος κανονισμού που πρέπει να θεωρηθούν ότι διατηρούν την ισχύ τους, επιβάλλεται για τους ίδιους λόγους ασφάλειας του δικαίου, στους οποίους βασίζεται και η διάταξη αυτή. Αφενός, η ακυρότητα περί της οποίας πρόκειται στην υπό κρίση περίπτωση μπορεί να αποτελέσει λόγο αναζητήσεως των ποσών που κατέβαλαν αχρεωστήτως οι ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις σε χώρες με υποτιμημένο νόμισμα και τα οικεία διοικητικά όργανα σε χώρες με ισχυρό νόμισμα, πράγμα το οποίο, δεδομένης της ελλείψεως ομοιομορφίας των εφαρμοστέων εθνικών νομοθεσιών, είναι δυνατό να προκαλέσει σοβαρές διαφορές μεταχειρίσεως και, συνεπώς, νέες στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Αφετέρου, δεν είναι δυνατό να υπολογιστούν τα οικονομικά μειονεκτήματα που απορρέουν από την ακυρότητα των εν λόγω κανονιστικών διατάξεων, χωρίς να γίνουν εκτιμήσεις, στις οποίες μόνο η Επιτροπή υποχρεούται να προβεί δυνάμει του κανονισμού 974/71, λαμβάνοντας υπόψη άλλους πρόσφορους παράγοντες, για παράδειγμα την εφαρμογή της πράσινης ισοτιμίας στην επιστροφή λόγω παραγωγής » (σκέψη 52).

Η απόφαση του Δικαστηρίου απετέλεσε αντικείμενο επιστημονικής διαμάχης. Στη Γαλλία έχει γενικώς επικριθεί. Όσον αφορά το παραπέμπον δικαστήριο, αυτό έκρινε ότι δεν δεσμευόταν από τα οριζόμενα στο σημείο 3 του διατακτικού της αποφάσεως. Λαμβάνοντας υπόψη τις συνέπειες τόσο της ακυρότητας που είχε αναγνωρίσει το Δικαστήριο, όσο και της δικής του αρνήσεως να λάβει υπόψη το « ex nunc » αποτέλεσμα που είχε προσδώσει στο μέτρο αυτό το Δικαστήριο, το παραπέμψαν δικαστήριο υποχρέωσε το γαλλικό δημόσιο (Administration des douanes) να επιστρέψει στην εταιρία Roquette Frères τα νομισματικά αντισταθμιστικά ποσά τα οποία είχε εισπράξει κατ' εφαρμογή των διατάξεων που είχαν αναγνωριστεί ως ανίσχυρες.

Η απόφαση αυτή της 15ης Ιουλίου 1981 επικυρώθηκε, κατά τα ουσιώδη μέρη της, από το Cour d'appel de Douai, με απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 1983, κατά της οποίας ασκήθηκε αναίρεση που επί του παρόντος εκκρεμεί ενώπιον του Cour de cassation.

2. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που σας υπέβαλε το Tribunal d'instance του Παρισιού, το οποίο, προκειμένου να αποφανθεί επί αγωγής της Société des produits de maïs κατά της Administration française des douanes, με την οποία ζητείται η επιστροφή των ποσών που εισέπραξε η τελευταία ως νομισματικά αντισταθμιστικά ποσά κατ' εφαρμογή του κανονισμού 652/76, σας υπέβαλε τα ακόλουθα ερωτήματα:

1) Είναι έγκυρες οι διατάξεις του κανονισμού 652/76 της Επιτροπής, της 24ης Μαρτίου 1976, περί καθορισμού νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών εφαρμοστέων επί της εισαγωγής θραυσμάτων αραβοσίτου (δασμολογική κλάση 10.05, που κατέστη 23.02), αλευρόκολλας (δασμολογική κλάση 23.03) και προϊόντων που εμπίπτουν στις κλάσεις 11.08 A I, 17.02 B I α, 17.02 B I β, 17.02 B II α, 17.02 B II β, 17.02-23, 17.02-28.0, 17.02-28.1, 35.05 A, 29.04-77.001;

2) Σε περίπτωση ανισχύρου, κατά ποιο μέτρο είναι ανίσχυρες;

3) Σε περίπτωση ανισχύρου, ποιες είναι οι έννομες συνέπειες του ανισχύρου αυτού, λαμβανομένου υπόψη του αιτήματος περί επιστροφής, εν όλω ή εν μέρει, των νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών που έχουν εισπραχτεί από τις εθνικές αρχές βάσει των διατάξεων του κανονισμού 652/76 της Επιτροπής της 24ης Μαρτίου 1976;

4) Αν υποτεθεί ότι το προσηκόντως διαπιστωθέν ανίσχυρο ενός κοινοτικού κανονισμού αποκλείει, για το παρελθόν, κάθε εκ νέου θέση υπό αμφισβήτηση των νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών που έχουν εισπραχτεί δυνάμει του κανονισμού αυτού, το γεγονός αυτό αποκλείει, και κατά ποιο μέτρο, κάθε καταβολή των εν λόγω νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών;

Μόνο η ενάγουσα της κύριας δίκης και η Επιτροπή κατέθεσαν παρατηρήσεις τόσο κατά την έγγραφη όσο και κατά την προφορική διαδικασία.

3. Η Επιτροπή δέχεται ότι όλα τα εν λόγω προϊόντα παράγονται από αραβόσιτο. Εκτός από το άμυλο, τα προϊόντα αυτά διαφέρουν από εκείνα που αποτέλεσαν το αντικείμενο της διαφοράς στην υπόθεση Roquette. Αναγνωρίζει όμως ότι πρέπει να γίνει η διαπίστωση ότι ο κανονισμός 652/76 είναι άκυρος όσον αφορά τον καθορισμό των αντισταθμιστικών ποσών που εφαρμόζονται σε όλα τα άλλα προϊόντα, πλην των πιτύρων αραβοσίτου (δασμολογική διάκριση 23.02 A I). Εξάλλου, μετά την απόφαση Roquette, καθορίστηκαν νέα αντισταθμιστικά ποσά, με ισχύ από της ημερομηνίας της αποφάσεως αυτής, τόσο ως προς το άμυλο αραβοσίτου όσο και προς τα άλλα αυτά προϊόντα, πλην των πιτύρων.

4. Η Société des produits de maïs εξηγεί ότι τα ποσά, την απόδοση των οποίων ζητεί ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, εισπράχτηκαν πριν από τις 15 Οκτωβρίου 1980, ημερομηνία της αποφάσεως Roquette. Συνεπώς, πιστεύει ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικό « το ακανθώδες πρόβλημα του διαχρονικού αποτελέσματος των προδικαστικών αποφάσεων, με τις οποίες αναγνωρίζεται η ακυρότητα, να αποτελέσει αντικείμενο συζητήσεως » ενώπιον του Δικαστηρίου. Εκφράζει την ευχή να αναθεωρήσει το Δικαστήριο τη θέση του, κρίνοντας ότι « το άρθρο 174, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης της Ρώμης δεν πρέπει να εφαρμόζεται κατ' αναλογία στο πλαίσιο της διαδικασίας του άρθρου 177 της ίδιας Συνθήκης ».

Κατά της αναλογικής αυτής ερμηνείας, η Société des produits de maïs προβάλλει κατ' ουσία δύο σειρές επιχειρημάτων:

— η εξαίρεση που προβλέπεται στο άρθρο 174, εδάφιο 2, δεν μπορεί να αποτελεί παρά αντικείμενο περιορισμένης εφαρμογής, πράγμα που αποκλείει την αναλογική εφαρμογή του στο πλαίσιο υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων όσον αφορά τον έλεγχο του κύρους· τέτοια επέκταση δεν δικαιολογείται από την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 176, πρώτο εδάφιο, το οποίο, χωρίς καθόλου να θέτει σε κίνδυνο την έκταση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 177, καταλήγει αντιθέτως στην ενίσχυση της αμεσότητας του κοινοτικού

δικαίου· τέλος, ούτε η νομολογία του Δικαστηρίου στην υπόθεση Defrenne II δεν δικαιολογεί επαρκώς την επέκταση [3].

— η λύση που έδωσε το Δικαστήριο στην υπόθεση Roquette εξασφαλίζει εξάλλου την επιβίωση μιας παρανομίας· αντίκειται στις αρχές της ασφάλειας του δικαίου και της αμεσότητας του κοινοτικού δικαίου, η δε γενίκευσή της καθιστά το άρθρο 177 κενό περιεχομένου, καθιστώντας απαράδεκτες ελλείψει εννόμου συμφέροντος όλες τις κύριες αγωγές του είδους αυτού που ασκούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

5. Η Επιτροπή θεωρεί ότι το ενδιαφέρον των προδικαστικών ερωτημάτων που υπέβαλε το Tribunal d'instance του Παρισιού « συνίσταται στο ότι επιτρέπουν να συζητηθεί ενώπιον του Δικαστηρίου το θέμα της αναλογικής εφαρμογής του άρθρου 174, εδάφιο 2 ... αφού το ζήτημα αυτό δεν είχε συζητηθεί στο πλαίσιο της υποθέσεως 145/79, καθόσον η Επιτροπή το προέβαλε μόνο κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ».

Κατά την άποψη της Επιτροπής, αυτή η επέκταση ανταποκρίνεται στη διπλή ανάγκη της ομοιόμορφης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου και της ασφάλειας του δικαίου. Ακριβώς λόγω της ανάγκης αυτής, οι προδικαστικές αποφάσεις που εκδίδει το Δικαστήριο παράγουν γενικά αποτελέσματα « erga omnes » ή τουλάχιστον αποτελέσματα που εκτείνονται πέρα από την εκάστοτε συγκεκριμένη περίπτωση. Η Επιτροπή αναφέρει σχετικά, όπως είναι φυσικό, την απόφαση του Δικαστηρίου International Chemical Corporation [4], υπενθυμίζοντας επιπλέον ότι το Δικαστήριο τόνισε για μια ακόμα φορά με την απόφαση αυτή ότι εναπόκειται στο κοινοτικό θεσμικό όργανο, από το οποίο προήλθε η πράξη της οποίας αναγνωρίστηκε η ακυρότητα, να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για τη θεραπεία του διαπιστωθέντος ασυμβιβάστου, εφαρμόζοντας έτσι αναλογικά στην αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως το άρθρο 176 της Συνθήκης, το οποίο, κανονικά, έχει εφαρμογή στην προσφυγή ακυρώσεως και στην προσφυγή λόγω παραβάσεως.

Κατά την Επιτροπή, η εξομοίωση στην οποία προέβη η νομολογία του Δικαστηρίου μεταξύ αποφάσεων με τις οποίες ακυρώνεται ένα κοινοτικό μέτρο και αποφάσεων με τις οποίες αναγνωρίζεται η ακυρότητα συνεπάγεται ότι στις τελευταίες αναγνωρίζεται αποτέλεσμα « ex tunc » και ότι η ανατροπή των προϋφισταμένων εννόμων σχέσεων, με την έκδοση αποφάσεως με την οποία αναγνωρίζεται η ακυρότητα, μπορεί να είναι όμοια με την ανατροπή που συνεπάγεται η έκδοση ακυρωτικής αποφάσεως, λαμβανομένων ιδίως υπόψη των σημαντικών αποκλίσεων των νομοθεσιών των διαφόρων κρατών μελών στο θέμα των προθεσμιών παραγραφής. Στα περισσότερα νομικά συστήματα υπάρχουν δυνατότητες περιορισμού του αναδρομικού αποτελέσματος της ακυρώσεως. Παρόμοια δυνατότητα καθιερώνεται στο κοινοτικό δίκαιο με το άρθρο 174, δεύτερο εδάφιο, της Συνθήκης, το οποίο επιτρέπει στο Δικαστήριο να προτιμήσει την αρχή της ασφάλειας του δικαίου έναντι της αρχής της νομιμότητας. Το Δικαστήριο εφάρμοσε εξάλλου την εξαίρεση αυτή στην προαναφερθείσα απόφαση Defrenne, περιορίζοντας διαχρονικώς το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης.

Προσθέτει, τέλος, ότι

« αν θεωρηθεί ότι λόγοι ασφάλειας του δικαίου... μπορούν να δικαιολογήσουν σε συγκεκριμένες περιπτώσεις τον περιορισμό των διαχρονικών αποτελεσμάτων της αναγνωρίσεως της ακυρότητας, μόνο το Δικαστήριο μπορεί, αφού εκτιμήσει τα διάφορα εμπλεκόμενα συμφέροντα, να αποφασίσει, με την ίδια την απόφαση περί αναγνωρίσεως της ακυρότητας, τον περιορισμό των αποτελεσμάτων της εν λόγω αναγνωρίσεως. Σε καμία περίπτωση, τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορούν να λάβουν παρόμοια απόφαση, χωρίς να θιγεί η απαραίτητη ενότητα του κοινοτικού δικαίου ».

Η Επιτροπή θεωρεί εντούτοις ότι τα αποτελέσματα της νομολογίας του Δικαστηρίου που προκύπτουν από την απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1980 θα πρέπει να μετριαστούν υπό την έννοια της αποφάσεως Defrenne: η από-

3 — Απόφαση 43/75 της 8ης Απριλίου 1976 (Recueil 1976, σ. 455).

4 — Απόφαση 66/80 της 31ης Μαΐου 1981 (Συλλογή 1981, σ. 1191).

φαση με την οποία αναγνωρίζεται η ακυρότητα έχει, λόγω αναλογικής εφαρμογής των διατάξεων του δεύτερου εδαφίου του άρθρου 174, αποτελέσματα « ex nunc », με εξαίρεση τα πρόσωπα που αμφισβήτησαν προηγουμένως το έγκυρο του κανονισμού του οποίου αναγνωρίστηκε η ακυρότητα, έναντι των οποίων διατηρεί αποτέλεσμα « ex tunc ». Η Επιτροπή υποστηρίζει ότι αυτή η « εξαίρεση της εξαιρέσεως » δικαιολογείται από την ανάγκη της διαφυλάξεως της αποτελεσματικής νομικής προστασίας των ιδιωτών, οι οποίοι έχουν εγκαίρως προσφύγει δικαστικώς, παρατηρεί δε ότι είναι σε θέση να προβεί σε νέο υπολογισμό των αντισταθμιστικών ποσών που έπρεπε να είχαν εφαρμοστεί.

Η Επιτροπή, εντούτοις, διευκρινίζει ότι δεν πρέπει να γίνεται τέτοια αποδυνάμωση των αποτελεσμάτων:

— όταν το αποτέλεσμα « ex nunc » δεν συνεπάγεται καμία πραγματική επιβάρυνση για τους ενδιαφερομένους,

— « όταν το Δικαστήριο διαπιστώνει, όπως το έπραξε με τις αποφάσεις της 15ης Οκτωβρίου 1980, ότι η απόδοση των αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών " θα μπορούσε να προκαλέσει σημαντικές διαφορές μεταχειρίσεως και, επομένως, νέες στρεβλώσεις του ανταγωνισμού "..., κίνδυνος ο οποίος θα μπορούσε να εκτιμηθεί ιδίως βάσει των οικονομικών συνεπειών που συνεπάγεται ο νέος υπολογισμός, από την Επιτροπή, των νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών ».

6. Το γαλλικό Δημόσιο, μολονότι εναγόμενο στην κυρία δίκη και μολονότι στην προηγούμενη κύρια διαδικασία, εξ αφορμής της οποίας εκδόθηκε η απόφαση Roquette, άσκησε αναίρεση κατά της αποφάσεως που εξέδωσε στις 19 Ιανουαρίου 1983 το Cour d'appel de Douai, δεν κατέθεσε παρατηρήσεις στο πλαίσιο της παρούσας διαδικασίας.

7. Στην υπό κρίση υπόθεση, κανείς δεν αμφισβήτησε τους πραγματικούς λόγους που οδήγησαν το Δικαστήριο να περιορίσει τα αποτελέσματα της αποφάσεως, με την οποία αναγνωρίζεται η ακυρότητα του εν λόγω κανονισμού, στο αποτέλεσμα « ex nunc ».

Εκείνο που ζητεί επομένως η Société des produits de maïs από το Δικαστήριο είναι να *αναθεωρήσει* τη νομολογία του για καθαρά νομικούς λόγους.

Η Επιτροπή προτείνει απλώς *μετριασμό* των αποτελεσμάτων της νομολογίας αυτής.

8. Δύο αρχές διέπουν το διαχρονικό αποτέλεσμα των αποφάσεων με τις οποίες το Δικαστήριο διαπιστώνει το παράνομο κοινοτικής πράξεως: αφενός, το Δικαστήριο έχει αποκλειστική αρμοδιότητα στο θέμα αυτό, και, αφετέρου, η παράνομη πράξη θεωρείται ως ουδέποτε υπάρξασα.

Η αποκλειστική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου πηγάζει από το σύστημα των μέσων παροχής έννομης προστασίας που θεσπίζονται από τη Συνθήκη: από τα άρθρα 173 μέχρι 176 της Συνθήκης, που αφορούν την προσφυγή ακυρώσεως, και το άρθρο 177, που αφορά την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων ως προς το κύρος των κοινοτικών πράξεων, συνάγεται ότι το Δικαστήριο είναι ο μόνος κριτής της νομιμότητας των μέτρων παραγώγου δικαίου. Κατά συνέπεια, έχετε αποφανθεί ότι ένας κανονισμός πρέπει να θεωρείται νόμιμος εφόσον το ίδιο το Δικαστήριο δεν έχει διαπιστώσει την ακυρότητά του [5].

Βεβαίως, στο πλαίσιο της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, εναπόκειται κατά πρώτο λόγο στις εθνικές αρχές να συναγάγουν τις συνέπειες που έχει στην εσωτερική έννομη τάξη τους η αναγνώριση της ακυρότητας [6]· εντούτοις, η αυστηρή εφαρμογή αυτής της λειτουργικής κατανομής των αρμοδιοτήτων που συνάγεται από το άρθρο 177 της Συνθήκης οδηγεί σε ορισμένα άτοπα. Πράγματι, η άσκηση από τους ιδιώτες των δικαιωμάτων τα οποία είναι δυνατό να έλκουν απευθείας από τους κοινοτικούς κανόνες και, ιδίως, από τους κανονισμούς, οι οποίοι, κατά το άρθρο 189, έχουν απευθείας εφαρμογή, διέπεται από τους ιδιαίτερους κανόνες καθεμιάς έννομης τάξης:

5 — Απόφαση 101/78, Granaria (Recueil 1979, σ. 623), σκέψεις 4 και 5.

6 — Απόφαση 23/75, Rey Soda (Recueil 1975, σ. 1279), σκέψη 51.

ελλείψει σχετικής κοινοτικής κανονιστικής ρυθμίσεως, το Δικαστήριο έκρινε πράγματι ότι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, εφαρμόζονται οι εθνικοί κανόνες δικονομικής φύσεως [7]. Ειδικότερα, το δικαίωμα αναζητήσεως των ποσών που εισέπραξαν επιπλέον τα εθνικά διοικητικά όργανα για λογαριασμό της Κοινότητας, το οποίο βασίζεται στη διαπίστωση από το Δικαστήριο του παρανόμου ενός κανονισμού, πρέπει να ασκείται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων σύμφωνα με τις διατάξεις του εσωτερικού δικονομικού δικαίου [8], υπό τον όρον ότι οι τελευταίοι δεν εισάγουν διακρίσεις [9]. Η γενική αυτή αρχή της κατανομής ισχύει τόσο για την περίπτωση κατά την οποία αφορμή της αγωγής αναζητήσεως αποτελεί η παραβίαση ή η εσφαλμένη ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου από τα εθνικά διοικητικά όργανα, όσο και για την περίπτωση κατά την οποία τα τελευταία απλώς εφάρμοσαν κοινοτικό κανόνα ο οποίος εκ των υστέρων κηρύχτηκε παράνομος [10]. Οφείλεται στην εμμονή μιας γνήσιας δικονομικής ελλείψεως της Κοινότητας σε έναν τομέα (την είσπραξη των ιδίων πόρων), που ανήκει εντούτοις στην αρμοδιότητά της και στον οποίο οι εθνικές αρχές δεν έχουν παρά επικουρική αρμοδιότητα δικονομικής φύσεως [11].

Εντούτοις, η δικονομική αυτή δυσχέρεια [12], όσο λυπηρή και αν είναι, δεν μπορεί να μεταβάλει την αρχή της αποκλειστικής αρμοδιότητας του Δικαστηρίου ως προς την εκτίμηση της νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων. Ειδικότερα, δεν είναι δυνατό να συναχθεί ότι η δυσχέρεια αυτή παρέχει τη δυνατότητα στα δικαστήρια των διαφόρων κρατών μελών να αποφασίζουν μονομερώς, βάσει εσωτερικών κανόνων οι οποίοι μπορεί να διαφέρουν από κράτος σε κράτος, ως προς το « ratione temporis » αποτέλεσμα της αποφάσεως, με την οποία το Δικαστήριο αναγνωρίζει την ακυρότητα κοινοτικής πράξεως, χωρίς να θίγονται η βάση της *αρχικής* κατανομής των αρμοδιοτήτων και ο σκοπός στον οποίο αποβλέπει η ομοιόμορφη εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων [13].

Επιπλέον, όπως το Δικαστήριο αποφάνθηκε με την απόφαση International Chemical Corporation, « ιδιαίτερα επιτακτικές ανάγκες νομικής ασφάλειας προστίθενται σε εκείνες που αφορούν την ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου » στο πλαίσιο της υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων ως προς το κύρος κοινοτικών πράξεων· το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι « αν και » η απόφασή του « απευθύνεται ευθέως μόνο στο δικαστή που υπέβαλε ερώτημα στο Δικαστήριο, αποτελεί επαρκή λόγο για κάθε άλλο δικαστή, ώστε να θεωρήσει την εν λόγω πράξη ανίσχυρη, για τις ανάγκες της αποφάσεως την οποία πρόκειται να εκδώσει », παρέχει δε συγχρόνως στον τελευταίο τη δυνατότητα να υποβάλει νέα προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο [14].

Πρέπει τέλος να παρατηρηθεί ότι η απλή διαπίστωση της ακυρότητας μιας κοινοτικής πράξεως δεν αρκεί πάντοτε για να εξαλείψει το παράνομο του κανόνα δικαίου που αμφισβητείται: οι περίπλοκες διευθετήσεις, οι οποίες είναι δυνατό να προκύψουν από την ακυρότητα που αποκαλύπτεται με τη διαπίστωση αυτή, ενδέχεται να απαιτήσουν την επέμβαση των αρμόδιων θεσμικών οργάνων ώστε να επέλθουν όλες οι συνέπειες της ακυρότητας και να επιτραπεί έτσι στις εθνικές αρχές να τις εφαρμόσουν οι ίδιες [15]. Θεωρώ τα ανωτέρω ως μια επιπλέον επιβεβαίωση της αποκλειστικής

7 — Απόφαση 33/76, Rewe-Zentral (Recueil 1976, σ. 1989), σκέψη 5.

8 — Απόφαση 26/74, Roquette (Recueil 1976, σ. 677), σκέψεις 9 μέχρι 11.

9 — Αποφάσεις 265/78, Ferwerda (Recueil 1980, σ. 617), σκέψεις 10 και 12, και 130/79, Express Dairy foods (Recueil 1980, σ. 1887), σκέψη 12.

10 — Βλέπε προτάσεις του κ. Capotorti στην προαναφερθείσα υπόθεση Express Dairy Foods, σσ. 1908-1910 και τη μνημονευθείσα νομολογία.

11 — Προαναφερθείσα απόφαση 130/79, σκέψεις 10 και 11.

12 — Προαναφερθείσα απόφαση 130/79, σκέψη 12.

13 — Απόφαση 166/73, Rheinmühlen (Recueil 1974, σ. 33), σκέψη 2.

14 — Απόφαση 66/80 της 13ης Μαΐου 1981 (Συλλογή 1981, σ. 1191), σκέψεις 12 μέχρι 14.

15 — Αποφάσεις 117/76 και 16/77, Ruckdeschel (Recueil 1977, σ. 1753), σκέψεις 11 μέχρι 13.

αρμοδιότητας του Δικαστηρίου, και της Κοινότητας γενικότερα, στο θέμα αυτό.

9. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο, ως μόνος κριτής της νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων, πρέπει, κάθε φορά που εκδίδει απόφαση σε παρόμοιο θέμα, να έχει επίσης αποκλειστική αρμοδιότητα για τον καθορισμό των αποτελεσμάτων έναντι τρίτων και των διαχρονικών αποτελεσμάτων της ακυρότητας που διαπιστώνει: η άσκηση της αποκλειστικής αρμοδιότητάς του δεν μπορεί να « κατατμηθεί » με την παραχώρηση προς τον εσωτερικό δικαστή της ευχέρειας να διαμορφώνει το αποτέλεσμα έναντι τρίτων ή το διαχρονικό αποτέλεσμα της ακυρότητας που έχει διαπιστώσει το Δικαστήριο, βάσει των κανόνων της δικής του εθνικής έννομης τάξης. Λόγω των ιδιομορφιών καθεμιάς έννομης τάξης, θα υπήρχε αναντιρρήτως κίνδυνος διασπάσεως στην εφαρμογή του κοινού κανόνα, ο οποίος θα προκαλούσε στρεβλώσεις, ακόμα δε και διακρίσεις σε κοινοτική κλίμακα. Η αρχή της νομιμότητας δεν μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τις λύσεις που παρέχει κάθε εθνική έννομη τάξη ως προς την έκταση εφαρμογής « ratione personae » ή « ratione temporis » του παρανόμου ενός κανόνα δικαίου, χωρίς να κινδυνεύει σοβαρά η ομοιόμορφη άσκηση των δικαιωμάτων των υπηκόων των κρατών μελών.

Αν λόγοι συνοχής της υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων προς το Δικαστήριο και τηρήσεως των κοινοτικών κανόνων επιβάλλουν να ανατίθεται αποκλειστικά στο Δικαστήριο το βάρος του καθορισμού του διαχρονικού αποτελέσματος της αποφάσεως με την οποία αναγνωρίζεται το παράνομο ενός κανονισμού, οι ίδιοι λόγοι υπαγορεύουν την ανάθεση κοινοτικών καθηκόντων στα εθνικά δικαστήρια.

Κατά την έννοια αυτή, το Tribunal d'instance του Παρισιού, υποβάλλοντας ερώτημα επί του προβλήματος αυτού, λαμβανομένης υπόψη της απαντήσεως που είχε δώσει στο θέμα αυτό το Δικαστήριο με την απόφαση Roquette, ενήργησε ως κοινοτικός δικαστής « του κοινού δικαίου »: πράγματι, αν το άρθρο 177 της Συνθήκης αποβλέπει:

« στην πρόληψη των αποκλίσεων στην ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου το οποίο οφείλουν να εφαρμόζουν τα εθνικά δικαστήρια, επιδιώκει επίσης την εξασφάλιση της εφαρμογής αυτής παρέχοντας στον εθνικό δικαστή ένα μέσο για την απάλειψη των δυσκολιών που θα μπορούσαν να ανακύψουν από την υποχρέωση διασφαλίσεως στο κοινοτικό δίκαιο πλήρους πρακτικής αποτελεσματικότητας στο πλαίσιο των δικαιοδοτικών συστημάτων των κρατών μελών » [16].

Η υποβολή από το Tribunal d'instance του Παρισιού προς το Δικαστήριο ενός ζητήματος, το οποίο αμφισβητείται τόσο στην επιστήμη όσο και από ορισμένα εθνικά δικαστήρια, καταδεικνύει ότι η απαραίτητη και καρποφόρα συνεργασία επιτρέπει στα εθνικά αυτά δικαστήρια και το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων να συμβάλουν, μέσω των αιτήσεων εκδόσεως προδικαστικών αποφάσεων, στην τήρηση της κοινοτικής νομιμότητας· εμφαίνει επίσης ρητώς ότι το Δικαστήριο έχει αποκλειστική αρμοδιότητα να διαπιστώνει το παράνομο των κοινοτικών κανόνων και να καθορίζει, εφόσον είναι δυνατό και απαραίτητο, τόσο το διαχρονικό τους αποτέλεσμα όσο και το αποτέλεσμά τους έναντι τρίτων.

10. Η δεύτερη αρχή που διέπει τον καθορισμό του αποτελέσματος των αποφάσεων του Δικαστηρίου ως προς τη νομιμότητα των κοινοτικών πράξεων είναι η αρχή κατά την οποία το διαπιστούμενο παράνομο συνεπάγεται αποτελέσματα « ex tunc ». Πρόκειται για γενική λύση, που ισχύει τόσο για την αναγνώριση της ακυρότητας ή την ακύρωση των κοινοτικών κανόνων όσο και για την ερμηνεία τους.

Το Δικαστήριο θεώρησε, πράγματι, ότι η προδικαστική ερμηνεία ενός κανόνα κοινοτικού δικαίου:

16 — Προαναφερθείσα απόφαση 166/73, σκέψη 2, εδάφιο 2.

« διαφωτίζει και διευκρινίζει, όταν είναι αναγκαίο, την έννοια και την έκταση εφαρμογής του κανόνα αυτού, όπως ο τελευταίος πρέπει ή έπρεπε να νοηθεί και να εφαρμοστεί από τη στιγμή που τέθηκε σε ισχύ ».

Κατά συνέπεια:

« ο ερμηνευόμενος κατά τον τρόπο αυτό κανόνας μπορεί και πρέπει να εφαρμόζεται από το δικαστή ακόμα και επί εννόμων σχέσεων που έχουν γεννηθεί πριν από την απόφαση που εκδίδεται επί υποβολής αιτήσεως ερμηνείας... »[17].

Το αποτέλεσμα « ex tunc » των αποφάσεων με τις οποίες ακυρώνονται κοινοτικές πράξεις προκύπτει σαφώς από το άρθρο 174, πρώτο εδάφιο, κατά το οποίο:

« αν η προσφυγή είναι βάσιμη, το Δικαστήριο κηρύσσει την προσβαλλόμενη πράξη άκυρη και χωρίς έννομο αποτέλεσμα ».

Υπό το φως αυτών των διαπιστώσεων, γίνεται κατανοητό ότι το Δικαστήριο υποστήριξε την ίδια λύση και ως προς το διαχρονικό αποτέλεσμα των αποφάσεων με τις οποίες αναγνωρίζεται η ακυρότητα κοινοτικής πράξεως. Ο γενικός εισαγγελέας Capotorti, στις προτάσεις του στις αποκαλούμενες υποθέσεις « Quellmehl », τάχτηκε σαφώς υπέρ της λύσεως αυτής, παρόλο που ήταν επιστημονικά συζητήσιμη, αφήνοντας παράλληλα, στην υπόθεση εκείνη, τα θεσμικά όργανα να διευκρινίσουν τις πρακτικές συνέπειές της [18].

Η αναγνώριση, με τις αποφάσεις της 19ης Οκτωβρίου 1977, της ακυρότητας της κανονιστικής διατάξεως στις υποθέσεις « Quellmehl » χρησίμευσε ως βάση για τις αγωγές περί επιδικάσεως αποζημιώσεως που ασκήθηκαν κατά της Κοινότητας [19]. Ο γενικός εισαγγελέας Capotorti κατέδειξε αρθώς την καθοριστική σημασία του αποτελέσματος « ex tunc » της ακυρότητας που διαπιστώθηκε στις 19 Οκτωβρίου 1977: ένα απλό αποτέλεσμα « ex nunc » θα είχε στην πραγματικότητα ως συνέπεια να καταστήσει αβάσιμο κάθε αίτημα αποζημιώσεως που θα υπέβαλαν οι ενάγοντες για ζημίες που είχαν υποστεί πριν από τη διαπίστωση του παρανόμου από το Δικαστήριο [20].

Το Δικαστήριο, με τις αποφάσεις που εξέδωσε επί των αιτημάτων αποζημιώσεως, υποχρέωσε την Κοινότητα να αποζημιώσει τους ενάγοντες για τις ζημίες που υπέστησαν από την ημερομηνία της ενάρξεως της ισχύος της κοινοτικής διατάξεως μέχρι την ημερομηνία της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η ακυρότητα [21]. Η λύση αυτή επιβεβαιώθηκε σαφώς με την απόφαση Express Dairy Foods: η εταιρία Express Dairy Foods, βασιζόμενη στην απόφαση της 3ης Μαΐου 1978 [22] με την οποία το Δικαστήριο διαπίστωσε την ακυρότητα μιας διατάξεως κανονισμού της Επιτροπής, ζήτησε ενώπιον του High Court of Justice, Queen's Bench Division την απόδοση των ποσών που είχαν καταβληθεί ως νομισματικά αντισταθμιστικά ποσά στον εθνικό οργανισμό παρεμβάσεως. Όταν το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε ερώτημα ως προς το αποτέλεσμα της εν λόγω αναγνωρίσεως της ακυρότητας για την περίοδο πριν από την απόφαση Milac, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι κανονισμοί που είχε θεσπίσει η Επιτροπή μεταξύ 1ης Φεβρουαρίου 1973 και 11ης Αυγούστου 1977 ήταν ανίσχυροι [23].

17 — Απόφαση 61/79, Denkavit (Recueil 1980, σ. 1205), σκέψη 16 βλ. επίσης αποφάσεις 66, 127 και 128/79, Salumi (Recueil 1980, σ. 1237), σκέψεις 7 μέχρι 9, 811/79, Ariete (Recueil 1980, σ. 2545), σκέψεις 5 και 6, και 222/82, Apple and Pear, της 13ης Δεκεμβρίου 1983, σκέψη 38.

18 — Συνεκδικασθείσες υποθέσεις « Quellmehl » (117/76 και 16/77, 124/76 και 20/77, 64 και 113/76), προτάσεις του κ. Capotorti στις αποφάσεις 117/76 και 16/77, Ruckdeschel (Recueil 1977, σ. 1753), σσ. 1788 και 1792-1793.

19 — Συνεκδικασθείσες υποθέσεις 64 και 113/76, 167 και 239/78, 27, 28 και 45/79, 241, 242, 245 μέχρι 250/78 και 238/78, 261 και 262/78, αποφάσεις της 4ης Οκτωβρίου 1979 (Recueil 1979, σσ. 2955 επ.)· βλέπε επίσης προτάσεις του κ. Reischl στην προαναφερθείσα υπόθεση 66/80, σ. 1229.

20 — Απόφαση 238/78, Ireks-Arkady (Recueil 1979, σ. 2955), προτάσεις του κ. Capotorti, σ. 2991.

21 — Βλέπε ιδίως προαναφερθείσα απόφαση 238/78, σκέψη 1, σ. 2975, και την απόφαση Birra Wührer, της 13ης Νοεμβρίου 1984, στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 256, 257, 265, 267/80, 5 και 51/81 και 282/82 (Συλλογή 1984, σ. 3693), σκέψη 2.

22 — Απόφαση 131/77 (Recueil 1978, σ. 1041).

23 — Προαναφερθείσα απόφαση 130/79, σκέψη 8, και προτάσεις, σσ. 1905 επ.

Η τελευταία αυτή υπόθεση δείχνει ότι το αποτέλεσμα « ex tunc », συνδυαζόμενο με το αποτέλεσμα « ultra partes », όπως καθορίστηκε από το Δικαστήριο με την απόφαση International Chemical Corporation [24], επιτρέπει στα πρόσωπα στα οποία εφαρμόστηκε κοινοτικός κανόνας ο οποίος κηρύχτηκε παράνομος από το Δικαστήριο να ασκήσουν αγωγή αποδόσεως, βασιζόμενα σ' αυτή την αναγνώριση ακυρότητας, εφόσον, υπενθυμίζω, οι δικονομικές προϋποθέσεις που επιβάλλει το εσωτερικό δίκαιο επιτρέπουν ακόμα την άσκηση της αγωγής.

Έτσι, τα εθνικά δικαστήρια μπορεί να οδηγηθούν, ενδεχομένως, για να επαναλάβω την έκφραση με την οποία χαρακτηρίστηκε το « ex tunc » αποτέλεσμα της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, να εφαρμόσουν την απόφαση του Δικαστηρίου σε έννομες σχέσεις που έχουν γεννηθεί πριν από την απόφαση που εκδίδεται κατόπιν υποβολής ερωτήματος ως προς το κύρος κοινοτικής πράξεως.

Το σύνολο των σκέψεων αυτών με οδηγεί να επιβεβαιώσω την άποψη ότι, αναγκαστικά, μόνο το Δικαστήριο, το οποίο είναι αποκλειστικά αρμόδιο για να διαπιστώσει το παράνομο μιας κοινοτικής πράξεως από την ημερομηνία της ενάρξεως της ισχύος της, πρέπει να έχει τη δυνατότητα να περιορίσει κατ' εξαίρεση τα αποτελέσματα του παρανόμου: εφόσον η αρχή του αποτελέσματος « ex tunc » δεν έχει αναθεωρηθεί, οι περιπτώσεις εξαιρέσεως από την αρχή αυτή πρέπει να παραμένουν αυστηρά καθορισμένες.

11. Ενόψει των ενδεχομένων αυτών περιπτώσεων εξαιρέσεως, είναι δυνατό να προσαφθεί στο Δικαστήριο ότι υποστηρίζει την άποψη ότι η αρχή της ασφάλειας του δικαίου υπερισχύει της αρχής της νομιμότητας.

Ως προς το θέμα αυτό θα πρέπει να εξαλειφθεί κάθε αμφιβολία στην ήδη περίπλοκη συζήτηση: η αρχή της νομιμότητας συνυπάρχει της αρχής της ασφάλειας του δικαίου. Πράγματι, πόσο μεγαλύτερη ασφάλεια μπορεί να υπάρξει από εκείνη που πηγάζει από την αυστηρή εφαρμογή του νόμου; Όμως — ορισμένοι θα το θεωρήσουν ως απόδειξη του ρητού « summum jus summa injuria » — η πλήρης και χρονικώς απεριόριστη εφαρμογή ενός κανόνα είναι δυνατό να προκαλέσει σοβαρή διατάραξη σε καταστάσεις οι οποίες, ώς τη στιγμή αυτή της εφαρμογής, θεωρούνται οριστικές. Η αρχή της ασφάλειας του δικαίου αντιβαίνει τότε στην αρχή της νομιμότητας και, επομένως, πρέπει οπωσδήποτε να αρθεί η σύγκρουση αυτή.

Στα διάφορα εθνικά συστήματα υπάρχουν κανόνες και πρακτικές για την υπερπήδηση των δυσχερειών αυτών. Παράδειγμα αποτελεί η παραγραφή είτε είναι κτητική είτε αποσβεστική του δικαιώματος. Ένα άλλο παράδειγμα παρέχεται από τους κυρωτικούς νόμους. Η « παγίωση » αυτή μπορεί να πηγάζει από νόμο ή από δικαστική απόφαση. Στο κοινοτικό δίκαιο προβλέπεται ρητώς, στο πλαίσιο της προσφυγής ακυρώσεως, από το άρθρο 174, εδάφιο 2, δυνάμει του οποίου:

« αν το Δικαστήριο κηρύξει κανονισμό άκυρο, προσδιορίζει, εφόσον το κρίνει αναγκαίο, εκείνα τα αποτελέσματα του ακυρωθέντος κανονισμού που θεωρούνται ότι διατηρούν την ισχύ τους ».

Η εξαίρεση που προβλέπει το άρθρο αυτό αντιποκρίνεται, όπως σημείωσα ήδη, στην ανάγκη συμβιβασμού των επιταγών της κοινοτικής νομιμότητας με τις επιταγές της ασφάλειας του δικαίου. Η πιθανότητα να ανακύψει τέτοια αντίθεση εξαρτάται κυρίως από τη διάρκεια της εφαρμογής της εξεταζόμενης κοινοτικής πράξεως. Στο πλαίσιο της προσφυγής ακυρώσεως, η προθεσμία παραγραφής είναι αρκετά σύντομη, ώστε να περιορίζεται το ενδεχόμενο αυτό, πράγμα το οποίο, εξάλλου, επιβεβαιώνει και η νομολογία του Δικαστηρίου. Αντιθέτως, ο κίνδυνος είναι μεγαλύτερος στο πλαίσιο της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, δεδομένου ότι η ερμηνεία του εξεταζόμενου κανόνα μπορεί να δοθεί, ή το κύρος του να εκτιμηθεί, πολλά χρόνια μετά την έναρξη της ισχύος του.

24 — Προαναφερθείσα απόφαση 66/80, όπου εξάλλου το Δικαστήριο υποχρεώθηκε να εξετάσει το ζήτημα των αποτελεσμάτων κανονισμού, του οποίου έχει αναγνωριστεί το ανίσχυρο, « όπως εφαρμόστηκε προ της διαπιστώσεως του ανισχύρου του » (σκέψη 22).

Έτσι, το Δικαστήριο οδηγήθηκε, στο πλαίσιο αυτό, να προσδιορίσει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες εφαρμόζεται το αποτέλεσμα « ex nunc » των αποφάσεών του. Αφετηρία της σχετικής νομολογίας αποτέλεσε η απόφαση Defrenne II, με την οποία το Δικαστήριο περιόρισε χρονικώς την έκταση εφαρμογής του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 119 της Συνθήκης στο μετέπειτα της αποφάσεως χρόνο, « με εξαίρεση όσον αφορά τους εργαζόμενους οι οποίοι είχαν προηγουμένως ασκήσει αγωγή ή ισοδύναμη διοικητική ένσταση » [25].

Το Δικαστήριο, καταδεικνύοντας ταυτοχρόνως ότι

« δεν είναι δυνατό... να μετριαστεί η αντικειμενικότητα του δικαίου και να τεθεί σε κίνδυνο η μελλοντική του εφαρμογή λόγω των επιπτώσεων τις οποίες έχει μια δικαστική απόφαση ως προς παρελθόντα χρόνο »,

θέλησε « κατ' εξαίρεση » να λάβει υπόψη του τη συμπεριφορά ορισμένων κρατών μελών και της Επιτροπής, η οποία είχε μπορέσει να προκαλέσει πλάνη στα ενδιαφερόμενα μέρη, ορίζοντας ότι:

« επιτακτικοί λόγοι ασφαλείας του δικαίου, που αφορούν το σύνολο των εμπλεκομένων συμφερόντων, τόσο δημοσίων όσο και ιδιωτικών, [εμπόδιζαν] κατ' αρχήν να τεθούν υπό αμφισβήτηση οι αμοιβές για παρελθόντα χρόνο » [26].

Όπως το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να διευκρινίσει με τη μεταγενέστερη νομολογία του, επρόκειτο για πρόληψη, « κατ' εφαρμογή της γενικής αρχής της ασφαλείας του δικαίου, που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής έννομης τάξης », « των σοβαρών διαταραχών », τις οποίες ήταν δυνατό να προκαλέσει η απόφαση του Δικαστηρίου για το παρελθόν « στις έννομες σχέσεις που είχαν γεννηθεί καλή τη πίστει », με τον περιορισμό, « για κάθε ενδιαφερόμενο, της δυνατότητας να επικαλεστεί την ερμηνευθείσα με την απόφαση αυτή διάταξη για να αμφισβητήσει τις έννομες αυτές σχέσεις » [27].

Το Δικαστήριο διευκρίνισε εξάλλου ότι « η θεμελιώδης επιταγή της ομοιόμορφης και γενικής εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου συνεπάγεται ότι μόνο το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφασίζει περί των διαχρονικών ορίων των αποτελεσμάτων της ερμηνείας που δίνει » και, ενόψει του εξαιρετικού χαρακτήρα της αποφάσεως αυτής, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι « πάντως, παρόμοιος περιορισμός είναι δυνατό να γίνει αποδεκτός μόνο στην ίδια την απόφαση περί της αιτηθείσας ερμηνείας » [28].

12. Η απόφαση αυτή, μαζί με το σύνολο των αποφάσεων με τις οποίες το Δικαστήριο καθιέρωσε σταδιακά την προσέγγιση των αποφάσεων περί εκτιμήσεως του κύρους των κοινοτικών πράξεων και των αποφάσεων με τις οποίες ακυρώνονται κοινοτικές πράξεις [29], δεν ήταν δυνατό, για την άρση παρόμοιας αντιθέσεως, παρά να οδηγήσει στην αποδοχή της εφαρμογής της εξαιρέσεως αυτής στο πλαίσιο της υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων ως προς το κύρος των κοινοτικών πράξεων, υπό τις προϋποθέσεις που καθόρισε το Δικαστήριο με την απόφαση Denkavit: πρέπει να υπάρχει κίνδυνος να προκληθούν, ελλείψει διαχρονικού περιορισμού των αποτελεσμάτων, σοβαρές διαταραχές στις έννομες σχέσεις που έχουν γεννηθεί καλή τη πίστει, οφειλόμενος στην αναδρομική εφαρμογή της αποφάσεως του Δικαστηρίου.

Βεβαίως, οι προϋποθέσεις αυτές πρέπει να ερμηνεύονται με μεγαλύτερη αυστηρότητα, δεδομένου ότι πρόκειται περί εξαιρέσεως. Συνεπώς, το αποτέλεσμα « ex nunc » μπορεί να ισχύσει μόνον « όταν καμία άλλη λύση δεν φαίνεται δυνατή », η δε εξαίρεση πρέπει οπωσδήποτε να αναφέρεται στην απόφαση που εκδίδεται επί του προδικαστικού ερωτή-

25 — Προαναφερθείσα απόφαση 43/75, σκέψη 71.

26 — Προαναφερθείσα απόφαση 43/75, σκέψεις 71 μέχρι 74.

27 — Προαναφερθείσα απόφαση 61/79, σκέψη 17.

28 — Προαναφερθείσα απόφαση 811/79, σκέψεις 7 και 8, καθώς επίσης προαναφερθείσες αποφάσεις 128/79, σκέψεις 10 μέχρι 12, και 61/79, σκέψη 18.

29 — Βλέπε ιδίως προτάσεις του κ. Reischl στην προαναφερθείσα απόφαση 66/80, σσ. 1227 μέχρι 1230.

ματος περί ερμηνείας ή εκτιμήσεως του κύρους κοινοτικής πράξεως [30].

Στις υποθέσεις αραβοσίτου, οι οποίες αποτέλεσαν το αντικείμενο τριών αποφάσεων της 15ης Οκτωβρίου 1980, το Δικαστήριο έκρινε ότι το κύρος των σχέσεων που είχαν γεννηθεί καλή τη πίστει μεταξύ των ενδιαφερομένων επιχειρηματιών και των εθνικών τους διοικήσεων, ή ακριβέστερα μεταξύ των επιχειρηματιών αυτών και της Κοινότητας μέσω των διοικήσεων αυτών, δεν μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση με την αναδρομική εφαρμογή της αποφάσεως με την οποία αναγνωρίστηκε η ακυρότητα, χωρίς να δημιουργηθεί κίνδυνος σοβαρών διαταραχών. Η ασφάλεια του δικαίου, « γενική αρχή... που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής έννομης τάξης » [31], επέβαλε, ελλείψει άλλης λύσεως, εξαίρεση από τα συνήθη αποτελέσματα της αποφάσεως του Δικαστηρίου περί αναγνωρίσεως της ακυρότητας.

13. Η εξαίρεση όμως αυτή πρέπει να περιορίζεται στα μέτρα που αποβλέπουν στην πρόληψη των διαταραχών αυτών. Αυτή, εξάλλου, είναι η έννοια της αποφάσεως Defrenne II, την ανάλογη εφαρμογή της οποίας προτείνει η Επιτροπή στην υπό κρίση περίπτωση.

Εντούτοις, μολονότι παρουσιάζουν ορισμένες ομοιότητες, οι καταστάσεις δεν είναι, στην πραγματικότητα, καθόλα παρεμφερείς. Στην υπόθεση Defrenne, όλοι οι εργοδότες που απειλούνταν από την αναδρομική εφαρμογή του άμεσου αποτελέσματος των διατάξεων του άρθρου 119 της Συνθήκης βρίσκονταν κατά κάποιο τρόπο στην ίδια μοίρα. Γίνεται, συνεπώς, κατανοητό ότι το αποτέλεσμα « ex nunc » της αποφάσεως του Δικαστηρίου προστάτευε « το σύνολο των εμπλεκομένων συμφερόντων, τόσο των δημοσίων όσο και των ιδιωτικών », προλαμβάνοντας έτσι τις κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις, που θα μπορούσε να προκαλέσει η εφαρμογή της για τον παρελθόντα χρόνο [32].

Αντιθέτως, στις υποθέσεις αραβοσίτου, ο μηχανισμός του συστήματος των νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών διαφοροποιεί την κατάσταση των επιχειρηματιών των « χωρών με ισχυρό νόμισμα » από την κατάσταση των επιχειρηματιών των « χωρών με υποτιμημένο νόμισμα ». Μόνο προς τους πρώτους χορηγήθηκαν από την Κοινότητα νομισματικά αντισταθμιστικά ποσά. Οι έννομες σχέσεις που είχαν γεννηθεί καλή τη πίστει, έστω και κατ' εφαρμογή κανονισμού του οποίου στη συνέχεια αναγνωρίστηκε η ακυρότητα, έπρεπε να προστατευτούν. Για να τηρηθεί η επιταγή αυτή της ασφάλειας του δικαίου, δεν υπήρχε, λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων, άλλη λύση από εκείνη που υιοθέτησε ως προς τις σχέσεις αυτές το Δικαστήριο.

Όμως η — κατ' εξαίρεση, υπενθυμίζω — διατήρηση των εννόμων σχέσεων. που έχουν γεννηθεί υπέρ των επιχειρηματιών, οι οποίοι επωφελούνται από παράνομο κανόνα, εξαρτάται από τη διατήρηση των αποτελεσμάτων του παράνομου αυτού κανόνα ως προς άλλους επιχειρηματίες, οι οποίοι, αντίθετα προς τους συναδέλφους τους, έχουν καταβάλει τα ίδια αυτά ποσά;

Δεν νομίζω, διότι η έκταση εφαρμογής της εξαιρέσεως πρέπει να περιορίζεται στα αυστηρώς αναγκαία μέτρα για την πρόληψη σοβαρών διαταραχών. Η αναγνώριση της ακυρότητας πρέπει να παράγει έναντι των επιχειρηματιών, οι οποίοι έχουν καταβάλει νομισματικά ποσά, τα συνήθη αποτελέσματά της, δηλαδή « ex tunc », χωρίς βεβαίως να προκαλείται υπέρ αυτών αδικαιολόγητος πλουτισμός στην περίπτωση που έχουν συμπεριλάβει τα ποσά που κατέβαλαν στην τιμή πωλήσεως των προϊόντων, περί των οποίων πρόκειται [33].

14. Θεωρώ, επομένως, ότι αν η στροφή της νομολογίας που ζητεί η Société des produits de maïs δεν μπορεί να γίνει δεκτή, ούτε και ο μετριασμός που προτείνει η Επιτροπή είναι ικανοποιητικός. Η τροποποίηση που σας προ-

30 — Βλ. υπό την αυτή έννοια προτάσεις του κ. Reischl στην προαναφερθείσα απόφαση 66/80, σ. 1236.

31 — Προαναφερθείσα απόφαση 61/79, σκέψη 17.

32 — Προαναφερθείσα απόφαση 43/75, σκέψη 74.

33 — Προαναφερθείσα απόφαση 130/79, σκέψεις 13 και 14.

τείνω νομίζω ότι είναι ικανή να διαφυλάξει το « κεκτημένο » από την απόφαση Roquette, σημειώνοντας συγχρόνως επισήμως τον εξαιρετικό και περιοριστικό χαρακτήρα κάθε αποκλίσεως από το αποτέλεσμα « ex tunc ».

15. Η προτεινόμενη λύση, αν γίνει δεκτή από το Δικαστήριο, θα αποτελέσει απάντηση στα ερωτήματα 2 και 3 που υπέβαλε το παραπέμπον δικαστήριο και θα καταστήσει συγχρόνως άνευ αντικειμένου το ερώτημα 4.

Όσον αφορά, τέλος, το ερώτημα του εν λόγω δικαστηρίου, περί του αν ο κανονισμός 652/76 είναι ανίσχυρος ως προς τα προϊόντα που απαριθμούνται στο πρώτο ερώτημα, πρέπει να σημειωθεί ότι μόνο τα νομισματικά ποσά που εφαρμόζονται στα πίτυρα — ή θραύσματα — αραβοσίτου (διάκριση 23.02 A I) εξακολουθούν να αποτελούν αντικείμενο αμφισβητήσεως. Πρόκειται, ειδικότερα, για το αν το προϊόν αυτό επιβαρύνθηκε επιπλέον λόγω του συστήματος υπολογισμού, το ανίσχυρο του οποίου αναγνωρίστηκε από το Δικαστήριο.

Ως προς το θέμα αυτό, η ενάγουσα ήταν υποχρεωμένη να αποδείξει ότι το εν λόγω προϊόν αποτελούσε στάδιο μιας συγκεκριμένης παρασκευής και, σε περίπτωση που το αποδείκνυε, να αποδείξει ότι το προϊόν είχε επιπλέον επιβαρυνθεί λόγω αυτού του συστήματος υπολογισμού. Αυτά δεν αποδείχτηκαν.

16. Συνεπώς, ενόψει των ανωτέρω παρατηρήσεων, προτείνω να δοθούν οι ακόλουθες απαντήσεις:

1) Όσον αφορά τον καθορισμό των νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών που εφαρμόζονται στα προϊόντα που εμπίπτουν στη διάκριση 23.02 A I, δεν προέκυψαν, υπό την παρούσα κατάσταση, στοιχεία ικανά να επηρεάσουν το κύρος του κανονισμού 652/76.

2) Όσον αφορά τον καθορισμό των νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών που εφαρμόζονται στα προϊόντα που εμπίπτουν στις διακρίσεις 11.08 A I, 17.02 B I, 17.02 B II, 23.03 A I, 29.04 C III β) 1 και 35.05 A, ο κανονισμός 652/76 της Επιτροπής, της 24ης Μαρτίου 1976, είναι ανίσχυρος για τους λόγους που εκτέθηκαν ήδη στην απόφαση που εκδόθηκε στις 15 Οκτωβρίου 1980 στην υπόθεση 145/79 (σημείο 1, πρώτη περίπτωση, του διατακτικού).

3) Η αναγνώριση του ανισχύρου των ανωτέρω κανονιστικών διατάξεων δεν επιτρέπει να τεθούν υπό αμφισβήτηση οι καταβολές νομισματικών αντισταθμιστικών ποσών στις οποίες προέβησαν οι εθνικές αρχές βάσει των διατάξεων αυτών για τον προ τις 15 Οκτωβρίου 1980 χρόνο.